

ÜLDAJALUGU

PEATÜKK 10

Religioon. Ristiusu teke

Isa Mars, palun ja anun sind, et oleksid minu, minu maja ja majapidamise suhtes armuline ja suuremeelne.

Palve Marsile

Riik ja religioon

Riik ja religioon olid Roomas alati väga tihedalt seotud. Roomlased olid veendunud, et nende riigi edukus ja heaolu sõltuvad otseselt jumalate heasoovlikkusest, mistõttu jumalate austamine on riigivõimu olulisemaid ülesandeid. Tähtsamad pühamud olid riigi kontrolli all ja pidustusi korraldati riiklike ühisettevõtmistena. Preestrid olid riigiametnikud, kes erinevalt teistest ametnikest valiti enamasti eluks ajaks. Neil oli suur mõju Rooma riigi poliitika kujundamisel ja nendesse ametitesse valiti sageli tuntud riigimehi. Ülesannete järgi jagunesid preestrid mitmesse kolleegiumi. Tähtsaim oli 16-liikmeline pontifekside kolleegium, mida juhtis riigi ülempreester **pontifex maximus**. Pontifeksid kontrollisid teiste preestrikolleegiumide tegevust, koostasid kalendrit ja korraldasid tähtsamaid usutalitusi.

Keisririigi ajal kuulus *pontifex maximus*’e amet imperaatorile. Lisaks sellele hakati Augustuse ajast keisrit ennastki jumalana austama. Esmalt kuulutas Augustus jumalaks Caesari, olles ise seega formaalselt jumala poeg. Kuid peagi hakkas ta nõudma, et provintsid ka talle altareid püstitataks ja ohvreid toodaks. Järgmised valitsejad nõudsid enda jumalikku austamist juba ka Itaalia elanikelt. Jumalikustamise kombe võtsid roomlased üle idapoolsetest hellenistlikest riikidest, kus see oli ammu juurdunud.

Pontifeksidele lisaks määrati ametisse konkreetsete jumalate pühamute ja rituaalide eest hoolitsevad flaamenid ja tuleviku ennustamisega tegelevad augurid.

Religiooni tähtsus Rooma riigis

Rooma riigi suurim eelis teistega võrreldes seisneb minu meelest selles, kuidas nad usuasju korraldavad. Mulle näib, et see, mida teisel peetakse etteheidet väärivaks, hoiab Roomas riigiasju koos. Pean siin silmas jumalate kartmist, mis on roomlastel nii eraelus kui ka ühistes riigiasjades tõstetud sellise määrani, et rohkem polegi võimalik karta. Paljudele näib see imekspandav, kuid mina arvan, et seda tehakse rahvahulga heaks. Kui riik koosneks tarkadest meestest, siis poleks see tarvilik. Ent kui iga rahvas on kergemeelne ja täis keelatud himusid, arutut raevu ning vägivaldseid kirgi, siis jääb üle teda vaos hoida ainult varjatud hirmude ja muu taolise näitemänguga. Seetõttu näib mulle, et muistsed [riigimehed] ei andnud juhuslikult rahvale usku jumalatesse ja karistusse Hadeses. Pigem toimivad mõtlematult praegused [riigimehed] sellest loobudes. Nii näiteks ei suuda kreeklased need, kes käsutavad ühiskondlikku vara, isegi kui neile on usaldatud vaid üks talent [suur rahaühik], püsida usaldatavad, kuigi neil on kümme kontrolli ja sama palju pitsateid ja veel poole rohkem tunnistajaid. Seevastu roomlaste valitsejad ja vanemad, kelle käsutuses on suur hulk raha,

järgivad töötust ja hoiavad seda, mis nende käes, usaldusväärselt. Teistel rahvastel leiab harva meest, kes hoiab oma käed eemal ühiskondlikust varast. Roomlastel seevastu juhtub harva, et keegi tabatakse niisuguselt kuriteolt.

Kreeka ajaloolane Polybios (2. saj eKr)

Ennete tõlgendamine

Jumalate austamisega seondus ka püüd nende tahet välja selgitada. Roomlaste ennustuskunst põhines peamiselt etruski eeskujudel. Kuid nagu kogu religioon, oli ka ennustamine allutatud riigile ja riiklikele huvidele. Sellega tegelesid peamiselt riigi määratud preestrid – augurid.

Ennete tõlgendamine kuulus iga ohvritoomise juurde ja seda tehti kõigi tähtsamate ettevõtmiste eel. Jumalad võisid ilmutada oma tahet väga erinevalt, seda sai välja lugeda ohvritalituse sujumisest, ohvriloomade käitumisest, loodusnähtustest, nagu näiteks pikselöögist ja paljudest juhuslikest seikadest. Vahest kõige olulisem oli siiski ennustamine lindude lennu järgi, millele augurid erilist tähelepanu pöörasid. Kõige olulisematel hetkedel pööruti aga Kapitooliumil säilitatud sibülliraamatute poole. Sibüll oli Kreeka päritolu ennustajanna, kes müünud ühele Rooma kuningale kolm tulevikku käsitlevat papüüruserulli, mida roomlased sajandeid senati vastava otsuse korral uurisid.

Ohvritalitus (reljeef, 1. sajand)

Roomlased suhtusid jumalatesse küllaltki praktiliselt: jumalate hea tahe sõltus sellest, kui kohusetruult inimesed neid teenivad. Eelkõige tuli jumalaile hoolikalt ohvreid tuua. Kõige olulisemaks peeti loomade ohverdamist. Ohvriloom tapeti altari juures, osa tema siseorganitest põletati altaritulel jumalatele, liha söödi aga kohapeal ise ära. Iga ohvritoomise juurde kuulus tingimata ka palve, milles jumalatelt sooviti enamasti midagi selget ja konkreetset. Ohvritoomisse suhtuti ülima täpsusega. Kui midagi viltu läks, tuli rituaali tingimata korrata, kuni kõik laabus.

Jumalad

Varasel ajal austasid roomlased loodusjõude ja vaime. Iga asi või elusolend looduses oli nende meelest hingestatud, kõiges oli mingi jõud, mida nimetati **nuumeniks**. Igal puul, kivil, veekogul, loomal jms oli oma nuumen, ka majadel oli oma kaitsevaim. Tähtsaimad nende seas olid **laarid**, kes kehastasid esivanemate hingi. Laaride kujud seisis neile pühendatud nurgas, kus tähtpäevade puhul esivanematele annetusi toodi. Igal perel oli ka oma maokujuline kaitsevaim – **geenius** –, kes edendas soojätkamist ja tagas seega perekonna püsimise.

Kuid vähemalt sama olulised olid roomlastele inimesekujulised ehk antropomorfssed jumalad, kelle puhul on selgelt tunda etruskide ja eriti kreeklaste mõju. Enamikku jumalatest kujutasid roomlased Kreeka panteoni jumalate sarnastena.

Rooma panteoni eesotsas seisis taeva-, pikse- ja tormijumal **Jupiter**, kelle tähtsaim pühamu asus [Kapitooliumil](#), kus teda austati koos **Juno** ja **Minervaga**. Kõrgelt austatud oli ka sõjajumal **Mars**, kes oli ühtlasi talupoegade ja karjaste kaitsja. Jupiteri isa **Saturnus** oli eelkõige põllutööde ja viljakasvu edendaja. Ta kehastas ammust kuldaega ja tema auks korraldatud pidustustel – saturnaalidel – justkui taastus ajutiselt õnnelik kuldajastu, mil näiteks orjad võisid isandatega koos pidutseda. Kodukolde jumalanna **Vesta** kehastas ühtlasi kogu Rooma riigi koldetuld, mis põles lakkamatult foorumil jumalanna templis. Tule eest kandsid hoolt suursugustest suguvõsadest valitud preestrinnad – Vesta neitsid.

Juno, Jupiter ja Minerva (skulptuur, 2. saj eKr)

Vesta templi varemed

Ringikujulise põhiplaaniga Vesta tempel asus Rooma foorumil; selle juurde kuulunud hoones elasid Vesta neitsid, kes hoolitsesid templis põleva koldetule eest.

Rooma münt Januse kujutisega

Üks omapärasemaid Rooma jumalaid oli **Janus**, ta oli uste, väravate ning alguste ja lõppude jumal. Teda kujutati enamasti kahe vastassuunas vaatava näoga, mida võis mõista kui vaatamist ette ja taha, sisse ja välja, tulevikku ja minevikku. Januse järgi sai oma nime ka jaanuarikuu. Tema templi kaks vastassuunas avanevat ust olid sõja ajal avatud, kuid suleti rahu saabudes.

Palve Marsile

Too esmalt veiniohver Janusele ja Jupiterile ja ütle siis: „Isa Mars, palun ja anun sind, et oleksid minu, minu maja ja majapidamise suhtes armuline ja suuremeelne. Seepärast olen ma käskinud, et neid ohvriloomi veetaks ümber mu põldude, maa ja valduse, et sa saaksid eemal hoida, tõkestada ja takistada nähtavaid ja nähtamatuid haigusi, ikaldust ja laastamist, õnnetust ja halba ilma, et sa laseksid puu- ja teraviljal, viinamägedel ja puudel kasvada ja kanda head saaki, kaitseksid karjuseid ja kariloomi ja annaksid minu majale kodakondsetele rahu ja tervist. Nende asjade pärast, et puhastada mu valdus, maa ja põllud, et tuua puhastusohver, nagu ma olen öelnud: nende emapiima imevate ohvriloomade läbi olgu sa lepitatud, isa Mars, sellesama asja pärast, nende emapiima imevate ohvriloomade läbi olgu sa lepitatud.”

Kanna hoolt ka selle eest, et ohvrikook ja mee Leib oleks noa kõrval. Kui ohverdad sea, lambatalle ja vasika, pead sa ütlema: sellesama asja pärast, nende ohvriloomade läbi olgu sa lepitatud.

Leo Hjortsø. Rooma jumalad ja kangelased. Tallinn, 2007.

Kristluse tekkimine

Muude Vahemere idaranniku maade hulgas allutati 1. sajandil eKr Rooma ülemvõimule ka Palestiina. Selle elanike juutide usk oli juba sajandeid olnud **monoteistlik** ehk ainujumalat Jahvet tunnistav. Rooma võimud suhtusid juutidesse erandlikult ega nõudnud neilt pikka aega religioosset auavaldusi Rooma jumalatele ja jumalikustatud keisritele. Ka Palestiina lõunaosas asuva [Juudamaa](#) valitsejatele jäeti nimeline iseseisvus ja ulatuslikud volitused maa siseasjade korraldamisel. Augustus määras siiski ametisse roomlasest asevalitseja – Juudamaa prokuraatori. Eriseisundist hoolimata püsis paljude juutide seas rahulolematust võõramaise ülemvõimuga ja ootus, et ammu ette kuulutatud Taaveti soost valitseja – Messias – toob õnneajastu ja taastab Iisraeli riigi muistse hiilguse.

Juutide messia ootusel põhines ka 1. sajandil pKr tegutsenud juudi soost jutlustaja ja imetegija **Jeesuse** õpetus, mis leidis esialgu pooldajaid eelkõige ühiskonna alamkihtidest,

tekitades samas umbusku ülemkihtides.

Jeesuse kuulutuse kohaselt võisid oodatavasse taevariiki pääseda ainult need, kes temasse ja tema sõnumisse usuvad ning meelt parandavad: ütlevad lahti isekusest, usuvad kindlalt jumalariigi saabumisse, armastavad siiralt jumalat ja oma ligimesi. Jeesus rõhutas, et rikkus ja kõrge ühiskondlik positsioon hoiavad inimesi maiste väärtuste juures ja need võivad saada meeleeparandusel ja seega taevariiki pääsemisel takistuseks.

Jeesus Kristus (fresko Commodilla katakombi seinal, 4. sajand)

Jeesus ja tema õpetus

Jeesus oli juudi soost puusepa poeg, kes maal ringi rännates kuulutas jumalariigi ehk taevariigi peatset saabumist. Jeesuse suuliselt edasi antud õpetuse panid selle järgijad kirja alles umbes pool sajandit pärast õpetaja surma. Kuna selleks ajaks oli mõndagi ununenud ja Jeesuse enda sõnad mälestustes segunenud pooldajate uskumustega, ei saa Jeesuse õpetuse kõigis üksikasjades päris kindel olla. Kuid pole kahtlust, et Jeesuse kuulutuse kohaselt pole jumalariik avatud eeskätt mitte edukaile ja endaga rahulolevaile, vaid pigem viletsaile ja põlatuile, keda maised hüved Jumalast eemal ei hoia.

Väga vaenulikuks muutusid Jeesuse suhted juudi preestritega. Jeesuse meelest pöörasid preestrid liigset tähelepanu religioossete ettekirjutuste formaalsele järgimisele, hüljates tõelise armastuse Jumala vastu, preestrid aga nägid Jeesuses Moosese seadustest taganejat, kes eksitab juute tõelise messia ootel. Ka Rooma võimudele tundus Jeesuse tegevus ohtlik, sest võis põhjustada rahvarahutusi. Kui Jeesus umbes aastal 30 pKr oma pooldajatega Jeruusalemma saabus, lasid juudi preestrid ta vangistada. Juudamaa prokuraator Pontius Pilatus mõistis Jeesuse surma ja viimane löödi Jeruusalemma lähedal Kolgata mäel risti.

Jeesuse pooldajad uskusid, et ta oli kolmandal päeval surnust üles tõusnud, end oma järgijatele ilmutanud ja taevasse tõusnud ning veel kord jumalariigi peatset saabumist kuulutanud. Selles imes nähti kinnitust tema sõnumile. Lisaks messiale peeti Jeesust Jumala Pojaks, kelle isa oli saatnud maa peale oma õpetuse ja ristisurmaga jumalariigi saabumist ette valmistama.

Kristlikud vaimulikud Via Dolorosal Jeruusalemmas

Via Dolorosaks peavad kristlased teekonda, mida Jeesus oma elu viimastel tundidel risti kandes läbis. Püha ristitee viis Pilatuse paleest Kolgatani, kus Jeesus risti löödi. Tänapäeval läbivad selle teekonna kristlastest palverändurid ja turistid.

Kristluse levik

Kristlus tekkis juutide usust, ent Jeesuse sõnum jumalariigist omandas juutide messia ootusega võrreldes laiema tähenduse. Silmas ei peetud mitte niivõrd Iisraeli riigi muistset hiilgust, kuivõrd kõigile Jeesuse sõnumi uskujatele saabuvat rahu- ning õnneajastut. Peagi hakkas usk Jeesuse kuulutusse levima ka teiste Rooma impeeriumi rahvaste hulgas. Üha kindlamalt juurdus usk, et Jeesus oli ammuste prohvetite poolt ettekuulutatud messias ehk **Kristus**. Neid, kes uskusid Jeesusesse kui Kristusesse, hakati nimetama **kristlasteks**.

Kristlased võtsid enda hulka kõik pöördunud, sõltumata nende soost, rahvusest või sotsiaalsest positsioonist. Enamik neist pärines esialgu siiski vaeste ja rõhutute seast. 1.–2. sajandi vahetusel moodustasid kristlased arvatavasti umbes viis protsenti Rooma riigi rahvastikust. Kujunes küllalt tihe koguduste võrk, eriti riigi idaosas. Tavaliselt käidi koos mõne jõukama koguduseliikme majas. Kogudus valis endi seast juhi, **piiskopi** või **presbüteri**, kes oli tavaliselt mõni jõukam ja lugupeetum koguduseliige. Hierarhilist alluvusvahekorda eri koguduste vahel ega ühtset organisatsiooni esialgu ei kujunenud.

Aja jooksul usk jumalariigi saabumisse muutus. Jumalariigi viibimine tekitas osas inimestes kahtlusi ja sundis üha enam mõistma Jeesuse kuulutust töötusena usklitele osaks saavast igavesest elust pärast surma. Maailma lõpp koos Kristuse kohtumõistmisega kõigi surnute üle lükkus kristlaste ootustes üha kaugemasse ja ebamäärasemasse tulevikku.

Katakomb Roomas

Katakombid olid matmispaigad, kuhu juudid ja kristlased matsid oma surnuid.

Kristlaste tagakiusamistest

Kildkonna nimi kuulub õigusega [mitte kristlastele, vaid] neile, kes sepitsevad häid ja vooruslikke inimesi laimata, kes nõuavad süütu vere valamist. Nad õigustavad oma vaenu alusetu väitega, nagu oleksid kristlased põhjustanud iga avaliku katastroofi, igale rahvale osaks saanud õnnetuse. Kui Tiberi jõgi tõuseb üle linnamüüride või Niilus ei tõuse põldudele, kui taevas on vaikne või maa vappub, kui on katku või näljahäda, kõlab kohe kisa: „Kristlased lõvile!” Mida! Nii palju inimesi ühele lõvile? ...

Teie julmus, ükskõik kui osav see poleks, ei too teile kasu. Selle asemel meelitab see inimesed meie hulka. Nii tihti kui te meid maha niidate, kasvame seda enam arvukuses. Kristlaste veri on [koguduse] seeme... Seesama jonnakus, mida te kritiseerite, õpetab meie kasuks. Sest kes ei tunneks seda nähes põnevust ega päriks, mis on selle taga? Ja kes, kui ta on pärinud, ei võta vastu meie usku?

Kristlik kirjamees Tertullianus (u 160–u 230) – Tony Lane. Õhtumaa mõtte loojad. Tallinn, 2002.

Kristlased ja Rooma riik

Kristlus sarnanes mõneta teiste tol ajal Rooma riigis levinud idamaiste ja Kreeka jumalate kultusega. Mõlemal juhul loodeti oma jumala abil saavutada igavene elu pärast surma. Kristlaste uskumus Jeesuse surmajärgsesse ellu meenutas nii mõnegi teise jumala kohta räägitud müüti surmast ja taaselluärkamisest (näiteks Osirise lugu). Kristlus sobis seega hästi tollastes Vahemere maades levinud uskumuste hulka ja küllap olid kristlasedki muudest religioonidest suuremal või vähemal määral mõjutatud.

Erinevalt teistest olid kristlased ranged monoteistid. Nende meelest olid kõik muud jumalused põlastusväärta ebajumalad. Samal põhjusel polnud kristlastel võimalik tuua ohvreid ka Rooma keisrite altaritele. Oma usku pidasid kristlased ainuõigeks ja püüdsid seda muu-usuliste ehk paganate hulgas levitada.

Teistele jumalatele austuse avaldamisest keeldumine tekitas kristlaste vastu umbusku ja vaenu. Usuti, et põlgus jumalate vastu toob kaasa taevaste karistuse, mis tabab mitte ainult kristlasi, vaid terveid piirkondi. Ka Rooma riigivõimu silmis oli ristiusk halb, sest keeldumises keisritele rituaalset austust avaldada võis näha märki allumatusest. Seetõttu oli kristlus Rooma riigis keelatud.

Esimest korda kiusati kristlasi riiklikult taga 60. aastail Roomas ja selle ümbruses. Neid süüdistati linna süütamises. Ka hiljem korraldati aeg-ajalt kohtuprotsesse kristlaste vastu, püüdes neid surmaotsuse ähvardusel sundida oma usust lahti ütlema ja Rooma keisritele ohverdama. Kõigest hoolimata olid kristlaste tagakiusamised Rooma keisririigi esimestel sajanditel üsna harvad ja juhuslikud.

Jeesus terveks ravimas veritõbist naist. Pilt katakombi seinalt (4. saj)

Apostel Paulus

Kristluse levikule aitasid tõhusalt kaasa usukuulutajad ehk **apostlid**, kelle seas üks olulisemaid oli ristiusule õpetusliku põhjenduse andnud Paulus.

Paulus oli nooruses olnud juudi religiooni veendunud pooldajana kristlaste äge vastane ja pöördus ristiusku, väidetavalt ilmutuse ajal, alles pärast Jeesuse surma. Temast sai mõjukaim kristluse levitaja Rooma riigis. Ta rändas Süürias, Väike-Aasias ja Kreekas, rajas seal arvukalt kristlikke kogudusi ning seletas kõikjal Jeesuse õpetuse olemust ja võitis usule uusi pooldajaid. Paulus rõhutas, et Jeesuse õpetus pole mõeldud ainult juutidele, vaid kõigile rahvastele, aidates sel moel tõhusalt kaasa kristluse levikule Rooma riigi idaosa peamiselt kreeka keelt kõneleva elanikkonna seas.

Kui Paulus Jeruusalemma saabus, taotlesid juudi preestrid Rooma võimudelt tema süüdimõistmist. Paulus aga oli Rooma kodanik ja nõudis pääsemist keisri enda kohtu ette. Nii viidigi ta Rooma. Mis tast edasi sai, sellest Piiblis ei kirjutata. Hilisema pärimuse kohaselt olevat ta hukatud keiser Nero aegsete tagakiusamiste käigus.

Püha Paulus (Bartolomeo Montagna, 15. sajand)